

Török Péter

A vallási entitások tipologizálása és alkalmazása a magyar helyzetre

A magyarországi vallási entitások¹ tipologizálását több mint féltucat körülmény nehezíti. Az első, mely minden tipologizálás velejárója, egy bizonyos mérvű önkényesség, a második pedig e tipológiák sokfélesége. A következő problémát okozó tényező az, hogy az ún. új vallási mozgalmakat (NRM²) hol elkülönítve kezelik, mintegy kiemelve a hagyományos egyház-szekta tipológiákból, hol pedig megpróbálják ezeket is elhelyezni a tipológia valamelyik kategóriájaként. Az elkülönítésnek természetesen megvannak a maga okai, melyeket legjobban valószínűleg Bryan Wilson (1993) foglalt össze történelmi összehasonlító elemzésében³, de az a következménye is, hogy a NRM-en belül újabb tipológiákat alkottak. Ezek a tipológiák azonban Wilson megállapítása szerint nem ideáltípusokra épültek, hanem

---

¹ Azért használom ezt a magyar fülnek első hallásra szokatlan kifejezést, mert nyelvünkben mind a csoport, mind a közösség, mind a mozgalom, mind pedig az egyház, felekezet stb. kifejezések már foglaltak. Mi több, egyes egyházakban, denominációkban is beszélünk már mozgalmakról és kiscsoportokról is (Melhausen utal Tomka 1996). Ezt a potenciális többértelműséget elkerülendő használom az entitás kifejezést, amely alatt önálló, más vallási entitás részét nem képező egységeket értek. Nem kizáró ok azonban az önálló entitás megnevezésre az érdekszövetségből vagy ökumenikus megfontolásokból vállalt csoportosulásokban való részvétel.

² A nemzetközi szakirodalomban használt „new religious movements” rövidítésének (NRM) használatát tartom célszerűbbnek az egyszerűség és egyértelműség kedvéért.

³ Wilson kilenc hasonlóság mellett négy jelentős különbséget talált a régi és új „szekták és kultuszok” között. A különbségek közt a legjelentősebb szerinte az, hogy amíg a régebbiek az ember eredendően bűnös voltát vallották, addig az újak optimista emberközpontú világképet hirdetnek. Shupe – Bromley (1980:27–28), Beckford (1985:17–20) és Chryssides (1999) munkái alapján ezt az elkülönítést az újabb entitások kezdeti látványos, egész világra irányuló fejlődésével, a 60-as évek politikai mozgalmaihoz való hasonlóságukkal, illetve folytonosságukkal, valamint a velük párhuzamosan kialakult „anti-cult” mozgalommal indokolhatjuk. Chryssides szerint továbbá az NRM elnevezés mára már annyira elterjedt, hogy zavaró lenne valami újjal előállni.

csak egy-két jellemző tulajdonságra (1993:70). Az így született kategóriák hosszas elemzés után sem vagy csak bizonyos mértékben feleltethetők meg a korábbiakkal.

A negyedik nehézség a jelenlegi magyar jogi nyelvezetből adódik, amely minden vallási entitást, függetlenül azok jellemzőitől, egyháznak nevez.⁴ Nem könnyíti a helyzetet az sem, hogy az egyházalapítás feltételei igen könnyen teljesíthetők, s ez lehetővé teszi a nem vallási, hanem akár üzleti célból alapított társulások vallási entitásként való feltüntetését is, melyeket aztán igen nehéz bármiféle kategóriában elhelyezni. Itt kell megemlíteni hatodikként azt a további problémákat okozó magyar nyelvi használatot is, amely megkülönbözteti az ún. történelmi egyházakat a többiektől. Történelmi egyházak alatt a magyarok a Katolikus, Református és Evangélikus Egyházakat értik, de ide sorolják a Zsidó Hitközségeket, sőt újabban az Unitárius Egyházat is. A történelmiség kritériuma nem a többévszázados jelenlét, hanem a nemzet történelmének alakításában való aktív részvétel. Bár ez a kifejezés a kisebb és főleg az újabb vallási entitások körében erős elutasításra talált, a köznyelv és egyes tudományágak nyelvezete azonban magától értetődően használja.⁵

Végezetül, de egyáltalán nem utolsó sorban a volt szocialista országok egyházpolitikai „örökségeként”, a magyarok többsége egyes valóban új vallási mozgalmakat jobban ismer, mint néhány, hazánkban akár többévszázados múltra visszatekintő entitást. Két országos szintű felmérés tanúsága szerint, amíg a lakosság közel negyede ismerte a szervezetileg csak 1965-ben megalakult, tehát nemzetközi szinten is újnak számító Krisna-tudatúakat⁶, addig a hazánkban már 1568 óta létező Unitárius Egyházat a megkérdozteteknek csak kevesebb mint tizede ismerte (Tomka 2000). Más szóval, Magyarországon néhány ilyen régi entitás is „újnak” számít.

A szakirodalomban fellelhető különféle tipológiák ismételt áttekintése ilyen problémáktól terhes környezetben leginkább azzal az eredménnyel kecsegtethet, hogy rámutatunk azok magyarországi használhatóságára, illetve hiányosságaira. Hasznosnak tűnik ezt az áttekintést két részletben elvégezni: először a klasszikusnak számító egyház–szekta tipológiát s annak magyaror-

---

⁴ Vö. az 1990/4-es törvény 8. pontját (Schanda 2002:45)

⁵ A történész Gergely Jenő például a bevett felekezetek magyarázataként a „történelmi keresztény egyházak[at] és ... az izraelita felekezet[et]” említi (1985: 57). De Miklós Imre (1987:211, 226), az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőjeként, államtitkári pozíciójában is használta ezt a kifejezést.

⁶ Ismert a Krisna-tudatú hívek ellenérzése az új vallási mozgalom megnevezéssel szemben (Mukunda 1995), de jobb elnevezés hiányában egyelőre ennél kell maradnunk.

szági alkalmazhatóságát vizsgálni, majd ezt követően a NRM-k különféle csoportosításait és ezeknek hazai megfeleltethetőségét elemezni. E kétlépcsős megközelítést leginkább a már említett szocialista egyházpolitika indokolja, mert ennek következményeként igen nagy a keveredés a magyar „vallási piacon”, amely megnehezíti a tipologizálást is.

Az egyház–szekta tipológia és magyarországi használhatósága

Max Weber (1864–1920) szerint a szekta csak olyan embereket, tagokat fogad be, akik vallásilag kvalifikáltak és képzettek.⁷ Weber kortársa, a teológus és egyháztörténész Troeltsch (1865–1923) a kereszténység tanításában három szervezeti egységet vélt felfedezni. Elmélete szerint az adott csoport attól függően alakul az egyik vagy másik irány mentén, hogy a környező társadalommal milyen a kapcsolata. Eszerint megkülönböztette az egyházat, szektát és miszticizmust. A miszticizmus azonban nem különül el egyiktől sem, mert szerinte megtalálható mindkettőben.⁸

Weber és Troeltsch megfontolásai alapján az egyházat és a szektát a következő jegyek különböztetik meg egymástól. Az egyházra, ellentétben a szektával, az jellemző, hogy inkább konzervatív – amennyiben védi a fennálló rendet, a *status quot* –, de alkalmazkodik a szekularizált világhoz. Amíg a szekták tagsága exkluzív, másokat kizáró, az egyházak igyekeznek mindenkit magukhoz vonni. A fentiekből következik, hogy az egyházak az adott társadalom integrált részét képezik, amíg a „klasszikus” értelemben vett szekták közömbösek vagy ellenségesek vele szemben. Amíg a szektába való belépés önkéntes, addig az egyházba beleszületnek a tagok. Az egyház mint szervezet közvetít Isten és az egyház tagjai közt, míg általában a szekta felfogása szerint ez a kapcsolat közvetlen. Végezetül, e szerint a tipologizálás szerint az egyház általában az uralkodó osztályhoz kapcsolódik, a szekták viszont kapcsolatba lépnek az elnyomottakkal. Ezek a „tulajdonságok” természetesen nem abszolút érvényűek, csak az „ideális típusok” ismertetői.

Troeltsch előrejelzése szerint a modern társadalomra egyre inkább az idealisztikus miszticizmus vagy más szóval radikális vallási individualizmus lesz a jellemző. A hívők közössége lényegtelené válik, látszólagos egymáshoz tartozásuk a spontán vallásos személyek közötti esetleges hason-

---

⁷ Vö. Weber (1963), főleg pp. 60–65.

⁸ Vö. Troeltsch (1960).

lóságra szorítkozik. Az ilyen embereket nem érdeklik a dogmák, szentségek és etikai normák, nem törődnek a vallási tekintéllyel. Mivel a miszticizmus nem érdekelt az „egyház” megváltoztatásában, ezért társadalmi hatása sem lesz. Troeltschnek ehhez a megállapításához a lutheránus miszticizmus szolgáltatta a példát.

A teológus Reinhold Niebuhr (1892–1971) az egyház és szekta dichotómiáját még kiegészítette a *denominációval*⁹, amelyben nincs társadalmat domináló szándék, de a társadalomhoz való alkalmazkodása hasonló az egyházéhoz. Becker (1932) bevezette még a kultusz fogalmát, amely alatt eklektikus vallásosságú személyek laza közösségét értette.

Általában elmondható, hogy a „szekta” mint szervezeti forma az új vallási közösség első generációjára jellemző, amely idővel kénytelen kompromisszumot kötni a társadalommal. Tulajdonképpen erre figyelt fel Niebuhr, s mutatott rá a denominációk létrejöttére. Yinger (1970) tipológiája is erre az átalakulásra reflektálva beszél még *ecclesia*-ról és beilleszkedett (*established*) szektákról, melyek közül az előbbi gyakorlatilag a niebuhri denominációnak felel meg, az utóbbi pedig a szekta átalakulásának azon szakaszát jelzi, amelyben már a másod-, illetve harmadgenerációs tagság a döntő (Bizeul 1995:9). Yinger tipológiájának további sajátossága, hogy a Római Katolikus Egyházat egyetemes (*universal*) egyháznak tekinti, mert ilyen igény-nyel lép fel.

Mint jeleztem is, a fenti kategorizálás nem mentes a problémáktól, ezért megpróbáljuk röviden értékelni azt. Az alaptéma – a vallási csoport világgal való szembenállása – a kereszténységre jellemző, más csoportban, mint például a hinduizmusban ez a szembenállás alig kerül előtérbe. Ha ezt a kategorizálást minden társadalomra alkalmazzuk, akkor olyan kérdésekre is választ kell adnunk, hogy egy adott országban vagy kultúrában miért nincs az egyik vagy a másik csoport jelen, mint például a denomináció az iráni iszlámban. Hasonlóképp fel kell tenni a kérdést, hogy miért jelenik meg egy bizonyos típus egy adott korban, és miért nem egy másikban. A buddhizmus ugyanis kb. 1000-tól az 1800-as évek közepéig egyházszerű, utána viszont szektás jellegű vonásokat mutat. Összességében tehát ez a tipologizálás analitikusan ugyan tökéletlen – hisz kulturálisan és történelmileg is limitált, statikus fogalmakkal dolgozik, emiatt nem pontos, mert lehetetlen éles határokat meghúzni az egyes típusok közt –, mindamelllett stimuláló, mert olyan kérdéseket vet fel, amelyeket lehet nem keresztény vallásoknál is alkalmazni.

---

⁹ Az angol „denomination” szót a magyar nyelvben általában felekezeti néven fordítják, de ez nem azonos azzal, amire Niebuhr (1957) utalni akart.

Az említett problémák miatt azonban a kutatók megpróbálták a tipologizálást finomítani. Az alábbiakban két megközelítést is bemutatunk.¹⁰ Az elsőben a kategorizálás alapját a klasszikusnak számító tipologizálásban is használt viszony a csoport és a társadalom között alkotja, de ehhez hozzátesszük még a csoport saját legitimációs képét, vagyis azt, hogy az adott vallási közösség szerint kizárólagosan ök-e az üdvözüléshez vagy boldogsághoz vezető út letéteményesei. Az így nyerhető típusokat szemlélteti az 1. ábra.

1. ábra

Kategorizálás a csoport és a társadalom viszonya, valamint a csoport saját legitimációs képe alapján:

Legitimációs kép	Viszony a társadalomhoz	
	Pozitív	Negatív
Exkluzív	egyház	szekta
Pluralista	denomináció	kultusz

Eszerint az *egyházat* kizárólagos legitimáció és az adott társadalomhoz való viszonylagosan jó viszony jellemzi. Ez utóbbinak klasszikus megnyilvánulása az *extra ecclesiam nulla salus* (a [katolikus] egyházon kívül nincs üdvösség) volt, amelyet a II. vatikáni zsinat óta a Katolikus Egyház valamelyest átértelmezett s új alapokra helyezett. Ugyanakkor mutatja azt is, hogy a társadalom elfogadja az egyházat, a benne való tagságot nem tartja deviánsnak vagy szokatlannak. A szocialista rendszer alatt gyakorlatilag a vallásos magatartás minden formája deviánsnak minősült, tehát szociológiai értelemben Magyarországon nem beszélhettünk egyházzal. A jelenlegi jogi nyelv viszont egyháznak titulál minden vallási entitást. Bár a lakosság többsége – 54,5 százaléka – katolikusnak vallja magát¹¹, a magyarországi Katolikus Egyház mégis tartózkodik a yingeri értelemben vett egyetemes igény közéletbeli hangoztatásától.

A *szektát* az különbözteti meg az egyháztól, hogy bár az ilyen vallási közösség is kizárólagos legitimációs igényrel lép fel, de az egyházzal ellentétben viszonylagosan negatív kapcsolatban van a társadalommal. Ez a negatív kapcsolat egrészt veszélyezteti a szekta létét, másrészt társadalmi változás

¹⁰ E megközelítésekhez McGuire (1997) munkája szolgált alapul.

¹¹ Vö. a KSH népszámlálásának 2001-es vallási adatait összefoglaló kiadvánnyal (KSH 2002).

forrása is lehet. Magyarországon – legalábbis 2000-ig¹² – leginkább a magukat egyszerűen keresztényeknek nevező, de egyik központjuk után a média révén Dunaföldvári szekta néven elhíresült entitás testesíti meg ezt a szociológiai típust. A kizárólagos üdvözülési szempont szerint ide sorolandók még a Jehova Tanúi is¹³, bár viszonyukat a magyar társadalomhoz már nem lehetne egyértelműen negatívnak mondani. A lakosság megosztott velük kapcsolatban: Tomka elemzése szerint „[a]llig valamivel többen foglaltak állást a Jehova Tanúi szabad vallásgyakorlatának engedélyezése mellett, mint az ellen” (2000:41). A *Vallási és erkölcsi pluralizmus* (RAMP) kutatás adataira támaszkodva Tomka szerint felsejlik az a tendencia, mintha „a vallási kizárólagosság a fiatal kisebb egyházakban gyakoribb lenne, mint másutt, (...) de [ez] a megkérdoztetek kicsi száma miatt sem nem igazolható, sem nem cáfolható” (2000:39). Az ún. nem történelmi egyházak vezetőivel folytatott interjúk során Török (2003b) inkább azt tapasztalta, hogy a vallási kizárólagosság nem annyira jellemző ezekre az entításokra.

A *denomináció* pozitív viszonyt tart a társadalommal, és nem igényel kizárólagos legitimitációt, vagyis elfogadja, hogy más vallási csoportok is elvezethetnek az üdvösségre. Talán még inkább elfogadja a társadalmat, mint az egyház, hisz nem képes vagy legalábbis kevésbé hathat a társadalomra. Az Egyesült Államokban denominációnak tekinthető a legtöbb vallási irányzat: a presbiteriánusok, kongregacionalisták, amerikai baptisták, metodisták, reformált és konzervatív zsidók, sőt még a gyakran exkluzivitással vádolt katolikusok is. Ilyen értelemben a magyarországi történelmi kis- és nagyegyházak jelentős része¹⁴ szintén denominációként viselkedik.

Végezetül a *kultusz* elfogadja a többi vallási közösség legitimitációs igényét, toleráns, bár negatív viszonyban van a társadalommal, kritizálja azt. Ide sorolhatjuk a középkori gyógyító kultuszokat, a XIX. századi spiritizmust s a mai asztrológiát. Magyarországon is létezik a kultikus jegyeket mutató agykontroll, és nálunk is élnek UFO-hívők. A Szciantológiának és a transzcendentális meditációnak (TM) is voltak ilyen szakaszai. A Szcianto-

---

¹² A róluk eddig megjelent egyetlen átfogóbb írás szerzője, Kamarás István szerint a mintegy félszáz fős csoport „szociológiai értelemben *keresztény szekta*”, s „2000 tavaszáig (...) meglehetősen elzárkóztak a külvilág elől” (d.n.:275, dőlő szedés az eredetiben). A csak náluk elérhető kizárólagos üdvösségről – legalábbis Kamarás (d.n.: 280–281) írásában – csak implicite olvashatunk.

¹³ Vö. Szalai (2001, főleg pp. 16–23).

¹⁴ Ebből a szempontból a katolikus tanítás nem egészen egyértelmű. A II. Vatikáni Zsinat szerint – igaz, csak a ún. vágykeresztiségen keresztül, de – másutt is lehet üdvözülni. II. János Pál *Dominus Jesus Christus* kezdetű enciklikája viszont többek szerint visszalépést jelentett ettől az állásponttól.

lógia működésében, tanításában szektás elemek is megfigyelhetők, amennyiben egy bizonyos szint elérése után már az üdvözülési lehetőség kizárólagos igényével lép fel. A magyar társadalom is korlátozóbb lenne velük, mint a Jehova Tanúival, mert akik ismerik őket, azok jóval nagyobb arányban tiltanak működésüket, mint akik engednék (Tomka 2000:41).

Az utóbbi példából láthatjuk, hogy itt dialektikus folyamatokról van szó, nem stabil, fix kategóriákról. Eppen ezért ha vizsgálni akarunk egy vallási közösséget, akkor azt legalább három szinten kell tenni. Először is elemezni kell azt az adott társadalmi kontextusban. A katolicizmus az Egyesült Államokban 1840 körül például szektás jellemzőket mutatott, de a II. vatikáni zsinat óta már denominációként van jelen. Az analízis második szintjén megkülönböztetünk lokális, országos, regionális egységeket. Egy vallási közösség egy bizonyos országban lehet szekta, de a régióban elfogadott egyházként működhet. Magyarországon ez inkább a vidék és a város, elsősorban a főváros közti jelentős különbségben nyilvánul meg: az újabb vallási entitások tagjai ugyanis tipikusan urbánusok.¹⁵ Végezetül a vallási közösségeket időbeni változásukban is vizsgálni kell.

Hiba lenne azonban az első finomított kategorizálás szempontjait kritika nélkül elfogadni, mert azok sok mindent elfednének. Elfednék például a szervezeti differenciáltság, specializáció és komplexitás fokát. Igaz ugyan, hogy az egyház inkább szervezettebb, differenciáltabb és komplexebb, mint a szekták és a kultuszok. De az is igaz, hogy a Jehova Tanúi és a Szcintológia is nagyon szervezett, ugyanakkor negatív viszonyban vannak bizonyos társadalmakkal. Ezért ebből a szempontból talán helyesebb a „berendezkedett” (*established*) szekta, illetve kultusz elnevezés, mely olyan közösségekre utal, amelyek belső életüket és külső kapcsolataikat sikeresen, sajátos megkülönböztető jegyeik hosszabb távú fennmaradására rendezték be.

A fent említett kategorizálás szempontjai elfednék továbbá a vallási közösség elitizmusának fokát. Azok, amelyek kizárólagos legitimitációt követelnek maguknak, „lenézik” a többieket, de ez – az ábrából logikusan következik is – nemcsak a szektákra érvényes. Az egyház a középkorban az üdvösség egyedüli letéteményeseként nemcsak hogy lenézte, de meg is égette a nem-hivatalos vallás „képviselőit”, például a boszorkánynak ítélt személyeket.

Végezetül homályban maradna az egyes vallási csoportok integráló vagy dezintegráló hatása is és főleg az, hogy ugyanaz a közösség lehet mindkettő is. A Jézus Mozgalom (*Jesus People vagy Movement*) néhány csoportja például a befogadó társadalom értékeire – rendszeres munka, házasság, tekin-

---

¹⁵ Török (2003a).

télytisztelet – nevelte a deviáns fiatalokat, de szektaszerű berendezkedésükkel kivették őket a tágabb közösségből, elszakították a családjuktól, korábbi barátaiktól.

Az említett problémák miatt érdemes a vallási közösségeket egy másik szempont, nevezetesen a vallási beállítottság, orientáció szerint is tipologizálni. Eszerint meg kell különböztetni az egyházas, szektás, denominációs és kultikus beállítottságokat az egyháztól, szektától, denominációtól és kultusztól mint szervezeti típusoktól, mert többféle orientáció fordulhat elő egy-azon szervezetten belül. A két meghatározó tényező a vallási beállítottság eldöntésében az, hogy

a vallási szerep mennyire elválasztott, szegmentált a többi szereptől, vagy mennyire hatja át diffúz módon azokat. Egyszerűbben megfogalmazva a vallási értékek, etikai rendszer mennyire meghatározó a mindennapi életben. A kereszténység keretén belül ezt értelmezhetjük úgy is, hogy csak vasárnap délelőtt 9 és 10 között, a templomban vagyok-e vallásos, vagy ébrenléti állapotom minden pillanatát a vallás szabályozza-e.

az egyén hogyan ítéli meg magát és másokat a vallásosság szempontjából: egy „tömegvallás” tagjának tartja-e magát vagy pedig „vallási virtuóz-nak”. A Max Weber által leírt vallási virtuóz az a személy, aki a vallási tökéletesség (bárhogy legyen is az meghatározva) felé törekszik, és nincs megelégedve a tömegek „normális” szintű vallásosságával, amely csak az üdvösséghez szükséges „minimum”¹⁶ teljesítésére törekszik.

Az így nyert kategóriákat a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra

Csoportosítás a vallási beállítottság vagy orientáció szerint

Hangsúly	Szerep	
	Diffúz	Szegmentált
Tömegvallásosság	egyházias	denominációs
Vallási virtuóztatás	szektás	kultikus

Eszerint a *szektás* orientáltságban a vallási szerepnek át kell hatnia minden más szerepet, ennek kell meghatároznia az élet minden területét. Ugyanakkor hajlamos a vallási túlzásokra is, hisz nagy hangsúlyt fektet a vallási „virtuóztatásra”, nem elégszik meg a közönséges vallásossággal. Szektás

¹⁶ Példaként a Katolikus Egyház „ötparancsát” szokták hozni, azon belül is azt, amely arra szólítja fel a hívőt, hogy évente egyszer győnjön, és legalább a húsvéti időben áldozzon.

beállítottságuk lehetnek a csoport és a társadalom viszonya, illetve a csoport saját – kizárólagos – legitimációs képe alapján szektának minősülő entitások tagjai is. De az orientáció szempontjából természetesen az egyes, egyébként szektának nem gondolt entitásokon belül is lehetnek olyan egyének és csoportok, amelyek szektás beállítottságuk. Így például ilyen irányultságúnak minősül minden szerzetesi életvitelt folytató közösség, legyen az keresztény, buddhista, hindu eredetű vagy valamelyik NRM elkötelezettebb része. Így például Magyarországon sem csak a katolikus rendek tartoznak ide, hanem például a különféle buddhista entitások és a Krisnátudatúak szerzetesei vagy a Szcientológia Egyház *sea-org*¹⁷ tagjai. Van azonban egy nagy különbség a keresztény egyházak szerzetesei és a csoport és a társadalom viszonya, illetve a csoport legitimációs képe alapján szektának minősülő vallási entitások közt. Amíg a szekták azt *állítják*, hogy az üdvösséget kizárólag csak náluk s az általuk képviselt életvitel alapján lehet elérni, addig a keresztény szerzetesrendek ezt nem állítják, hanem csak az erre hivatást érzőknek *ajánlják*.

A *denominációs* beállítottság viszont megelégszik az átlagos szintű vallásossággal, és elválasztja a vallási szerepet az élet többi szerepétől, területétől. Hasonló ez az önkéntes szervezetekben való tagsághoz. Magyarországon ilyen beállítottságú a protestáns egyházak döntő többsége, de ide sorolandók az ortodox egyházak is.

A *kultikus* orientáció a vallási szerepet ugyan elválasztja az élet többi területétől, de ugyanakkor magasabb szintű vallásosságra való törekvést követel meg a tagjaitól. Ez a tökéletességre való törekvés azonban kevésbé specifikus, inkább eklektikus. Ennek következtében alakulhat ki a fregmentált vallás: egy spiritista lehet egyúttal híve az agykontrollnak és aktív tagja például a methodista egyháznak is (McGuire 1997:156). Magyarországon a különféle ősmagyar vallási entitások tagjairól tudjuk, hogy jelentős részük egyidejűleg tagja más egyházaknak is, elsősorban az ún. történelmi egyházaknak. A keveredésre az is lehetőséget ad, hogy a bejegyzett egyházak 10 százalékánál nincs tagsági kritérium, s mintegy kétharmaduknál lehetséges a kevert tagság, azaz az egyidejű tagság több vallási közösségnél.¹⁸ Egy másik következménye az ilyen beállítottságnak, hogy nincs igazán tekintély,

---

¹⁷ A Sea Organization a hatvanas években alakult elkötelezett tagokból, s a nyolcvanas években nemzetközi szinten gyakorlatilag az ő ellenőrzésük alá került az egyház (Christensen 2002).

¹⁸ Mind az ősmagyar vallások tagságáról, mind a kevert tagságról lásd Török (2003b). Ismert az is, hogy a különféle buddhista entitások tagjai járnak egymás összejöveteleire, bár ők egyidejűleg nem tagjai – legalábbis aktívan nem – a történelmi egyházaknak.

így ez is hozzájárul ahhoz, hogy ne tudjuk megmondani, ki az „eretnek”, illetve ki a tag és ki nem.

Végezetül az *egyházias beállítottságban* a vallási szerep áthatja az élet minden területét, de „megelégszik” a tömegek vallásosságai szintjével. Magyarországon az ún. történelmi egyházak szolgáltatathatnának erre a kategóriára jó példát, de csak a magukat ezekhez az egyházakhoz tartozónak vallók mintegy 10–15, legfeljebb 20 százaléka. Ennyien vallják ugyanis magukat vallásosnak az adott egyház tanítása alapján.¹⁹

Az NRM-ek tipologizálása és azok használhatósága Magyarországon

Az erősen szabályzott vallási élet hirtelen felszabadulása a korlátozások alól nemcsak a már jelenlévő, de a magyarok által kevésbé ismert kisebb egyházak aktivizálódását eredményezte, hanem az addig kényszerűségeiből „összezárt” vagy „összetartott” vallási entitások osztódását is. Mindehhez hozzájárult még a külföldről nagy számban érkező legkülönbözőbb vallási szerveződések megjelenése is. Tisztázni kell tehát, hogy milyen entitásokról és milyen értelemben beszélhetünk a NRM kategória alatt. A továbbiakban Magyarországon e kategória elemzésekor csak azokat az entitásokat említjük példaként, amelyek intézményesen csak a második világháborút követően jelentek meg.

Az NRM-ek tipologizálásakor négyféle osztályozási rendszert kell megemlítenünk. Az első ezek közül a világhoz való viszonyulásra, a második a tagok erkölcsi felelősségérzetére, a harmadik pedig az entitás testületiségének – korporációjának – szintjére alapozódik. A negyediként tárgyalt Beckford (1985) rendszere a tagok egymáshoz és külvilághoz való viszonyuk alapján kategorizálta az új vallási entitásokat.

A világhoz való viszonyulásra alapozott csoportosításra példa Wallis (1984) tipológiája, amely az új NRM-eket a világot elutasító (*world-rejecting*), a világot helyeslő, elfogadó (*world-affirming*)²⁰ és a világhoz alkal-

---

¹⁹ Vö. pl. Tomka 1997.

²⁰ Úgy tűnik, Kamarás ezt az elnevezést „világot erősítő mozgalmaknak” (d.n.: 196) fordítja, amely félrevezető lehet, hisz ezekben az entitásokban nem a világ megerősítéséről, jobbításáról van szó. Ezt maga Kamarás is látja, hisz megfelelteti ezeket a wilsoni manipulatív szektáknak, „amelyek klienseiket abban segítik (...), hogy jobban élhessenek a világban (...), a célok a hedonizmus (...), elsősorban know-how tudás, amelynek segítségével a hívő alkalmassá válik a világ manipulálására” (d.n.: 197). A „világot elfogadó” fordítás helyességéhez lásd Robbins (1988:

mazkodó (*world-accomodating*) kategóriákba sorolja. A világot elutasító mozgalmak ellenséges beállítottságúak a fennálló társadalmi renddel, melyet korruptnak, sátólól valónak tartanak. Az ilyen csoportok gyakran élnek tekintélyvel alapuló közösségekben, ahol az egyének korábbi énjét teljességgel fel kell adnia. Az ilyen entitásokra Wallis által példaként felhozottak közül hazánkban is létezik az Egyesítő Egyház, a Children of God „jogutódja”, a Család és a Krisna-tudatúak közössége. Figyelembe kell azonban azt is vennünk, hogy a volt szocialista országokba ezek a mozgalmak már nem az eredeti formában kerültek, a társadalmi környezet s a velük szemben támasztott „elvárások” is mások, mint amiben ezek születtek (Barker 1997).

A következő típusba tartozó, a világot elfogadó, helyeslő mozgalmak azt állítják magukról, hogy birtokában vannak annak a tudásnak, illetve azoknak az eszközöknek, amelyekkel az egyén megvalósíthatja önmagát, kiteljesítheti fizikai, lelki és erkölcsi képességeit, anélkül, hogy a világtól el kellene szakadnia. A Magyarországon is jelenlévő, ebbe a típusba tartozó mozgalmak közül a legnagyobb „klientúrával” kétségkívül a Szcientológia Egyház rendelkezik, de jelentős az agykontroll hatása is.

Az előző két típus Robbins (1988:147) szerint megtestesíti a Malinowski által bemutatott vallás-mágia pólusokat. Ezek közé Wallis azonban elhelyezett még egy harmadikat, a világhoz alkalmazkodó mozgalmak típusát, melyekre ő az újpünkösdisták, illetve karizmatikus megújulási mozgalmakat hozta fel példaként. Az ilyen entitások az egyén lelki életének fejlődésére helyezik a fő hangsúlyt. A világot elfogadó, azt helyeslő entitásokkal ellentétben a világhoz alkalmazkodók kevesebb figyelmet szentelnek a gnó-zishoz kapcsolódó földi javaknak, s jóval többet a közösségben végzett imádságnak és rítusoknak. Ugyanakkor a világot elutasító csoportokkal ellentétben nem tekintik önmagukat a romlott világgal szembeállítva új, megtisztított közösségeknek. Magyarországon számtalan karizmatikus megújulási mozgalom és újpünkösdisták entitás létezik, melyek közül a legprogresszívebbnek mondott a Hit Gyülekezete. A Hit Gyülekezetre kétségkívül jellemző a közösségben végzett imádság jelentősége, de ez a csoport nem veti el a világi javakat sem, hanem egyfajta jóléti evangéliumot hirdet.

A tagok erkölcsi felelősségérzetére alapozott tipológiák közül a két legjelentősebb a Bird-féle erkölcsi felelősségre vonhatóság előli menekülésre alapozott csoportosítás, illetve az Anthony és Robbins nevével fémjelzett, az erkölcsi bizonytalanságra adott válaszok alapján kialakított kategorizá-

---

főleg 147), aki a *world-affirming* csoportokra szívesen használja a *world-accepting* kifejezést is.

lás.²¹ A Bird-féle háromrészes tipológia elméleti alapja az, hogy a pluralista világ viszonylagosságában az emberek az erkölcsi felelősségérzet elől a különféle típusú NRM-ekben keresnek menedéket. Az első típus a *vakbuzgó, fanatikus rajongókat* (devotee) vonzza, akik alávetik magukat egy emberfeletti képességekkel, hatalommal és tudatossággal rendelkező, szentnek tartott mesternek vagy végső valóságnak. Ezekben a csoportokban az erkölcsi felelősségérzettel küszködőket azzal nyugtatják meg, hogy a gyermekkorban a szülőtől, nevelőtől tanult, kapott erkölcsi értékeket az egyén *valódi* énjéhez képest viszonylagossá teszik. Bird példaként a Krisna-tudatúakat, a Divine Light Missiont, az új pünkösdistákat és a Meher Baba Mozgalmat említi, melyek közül Magyarországon csak a Krisna-tudatúak és az új pünkösdisták léteznek. A második csoport a *tanítványok* (disciples) csoportja, akik a megvilágosodást keresik a legkülönbélebb lelki, pszichikai vagy fizikai eszközökkel és gyakorlatokkal. A hazánkban is jelenlévő legkülönbélebb jóga és zen csoportok tagjai az életet harmonikus egésznek képzelik el, melyhez viszonyítva a feltehetően önkényes, ránk erőszakolt erkölcsi előírások teljesen lényegtelenek. Bird tipológiájában a harmadik csoportot az ún. *tanoncok, inasok* (apprentices) alkotják, akik valamilyen pszichikai, sámánista vagy terápiai eljárásra alapozott készséget igyekeznek elsajátítani, hogy felszabadítsák és természetesen felhasználják az önmagukban rejlő szent erőket. A Szciantológia, az agykontroll, a transzcendentális meditáció (TM) vagy az *est* jogutódjaként működő Forum azt tanítja tagjainak, hogy a legfontosabb a személyes autonómia érzésének elérése, melynek következtében senki más, csakis az egyén értékelheti és ítélni meg önmaga erkölcsiségét.

Birddel szemben Anthony és Robbins nem az erkölcsi felelősség elől való menekülést teszik meg rendszerük alapjának, hanem a pluralista és pragmatikus világban uralkodó erkölcsi viszonylagosságra adott különféle válaszokat csoportosítják. Ezek szerint megkülönböztetnek dualista és monista mozgalmakat. Az előbbiek fenntartják az erkölcsi abszolutizmust és a teocentrikus etikai kettősséget, s ebből kifolyólag tiltakoznak az élet minden területén jelentkező engedékenység ellen. Fundamentalista beállítottságú csoportok, mint például a már említett Dunaföldvári szekta tűnik jó hazai példának. A monista mozgalmak ezzel szemben a világegyetem egységét hirdetik, melynek következtében szerintük sem az egyént nem lehet elválasztani az egésztől, sem azt állítani, hogy léteznének bármilyen etikai és er-

---

²¹ Mind a Bird-féle, mind pedig az Anthony és Robbins névvel jelzett tipológiáról az információt Robbins (1988) és Beckford (1985) műveiből merítettem.

kölcsi normák.²² A tipológia szerzői megjegyzik, hogy bár a monista felfogás vonzónak tűnhet a liberális beállítottságú, tehetősebb középosztály képzett tagjainak, a nyugati társadalmakban továbbra is a dualista felfogás az uralkodóbb a maga abszolút erkölcsi szabályaival. Ezt támasztják alá a hazai kutatások adatai is, melyek szerint a kisebb létszámú magyar vallási entitások erkölcsi tanításukban meglehetősen konzervatívok. Háromnegyed részük például nem tartja megengedettnek a házasság előtti szexuális kapcsolatot, s majd 90 százalékuk elítéli a házasságon kívüli nemi aktust. Ötből négy kisegyháznál tiltott a homoszexualitás (Török 2003b).

A harmadik osztályozási rendszer a vallási entitások *gazdasági-működési szintjére, testületiségére* (corporateness) alapozódik. A szerzők, Lofland és Richardson²³ a testületiség foka alatt azt a szintet értik, amellyel az embereknek egy csoportja a közös, általuk értékesnek vallott értékeket és a rájuk épült közösségi életet terjesztik, illetve benne részt vesznek. A testületiség vizsgálatakor a következő tényezők létét vagy hiányát veszik figyelembe: (1) a közösség jövedelemének biztosítása, (2) lakásviszonyok, (3) étellel való ellátás és az étkezés lebonyolítása, (4) a család vagy más érzelmi közösség, (5) a kognitív beállítottság terjesztése és végezetül a (6) szervezet tökéletességébe vetett hit. Ezek alapján öt fő típust különítenek el. Az első a „rendelőintézet” vagy *klinika*, amely egy bizonyos kognitív beállítottság rendszeres terjesztésére fókuszol. Példaként a Transzcendentális Meditációt vagy az *est* utódjaként működő Forumot említik, de ide sorolhatnánk a hazánkban is létező Szcientológia Egyházat. A második típus a *kongregáció*, ahol már nemcsak a hitrendszer átadására, hanem a tagok közösségi életére is gondot fordítanak. A tagok materiális igényeinek kielégítésével, mint például az étkezés vagy szállás megszervezésével azonban továbbra sem törődik a kongregáció. A hazai vallási entitások jelentős része ezt a típust testesíti meg, bár meg kell azt is jegyezni, hogy léteznek olyanok is,

---

²² A hazai vallási entitások elemzése szempontjából újat nem ad, de a teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a monista mozgalmakat Anthony és Robbins további négy alcsoportra bontja, úgymint technikai vagy karizmatikus, illetve egy- és kétszintes csoportokra. A technikai csoportokban a tagok a kívánt szellemi beállítottságot különféle technikák gyakorlása és elsajátítása árán szerezhetik meg. Ez a csoport rokonságot mutat a Bird-féle tipológia tanoncaival. A karizmatikus csoportokban viszont a kívánt célt a lelki mesterek, vezetők utánzásával érhetik el a tagok. Bármily furcsán hangzik is, de ebbe az altípusba sorolták az ún. Manson-családnak nevezett, gyilkosságoktól sem vissziadó csoportot is. Az egy szintes monista rendszerek az egyszeri, de egész életre kiható megvilágosodást tanítják, míg a kétszintesek a tudatosság magasabb szintjét hosszú távú fejlődés útján érik el.

²³ Lofland és Richardson tipologizálásának bemutatása a Richardson (1988) könyvében található ismertetésen alapul.

amelyek a tagok többsége számára kongregációként funkcionálnak, míg egy kisebb magnak kielégítik a materiális igényeit is.²⁴

E kielégítés következő szintje a *közösség*, amelynek két altípusa van, a munkás vagy jövedelmet előállító és az otthont biztosítók. A kettő közt az a különbség, hogy amíg az előbbi a materiális igények közül csak a finanszírlást célozza meg, az utóbbi épp azt nem biztosítja tagjainak, de lakást, étkezést és az érzelmi szükségletek kielégítését már biztosítja. Az új vallási entitások megalakulásuk elején gyakran otthont biztosító közösségként próbálnak létezni. A tagok megtartják világi munkahelyüket, de szabadidejüket már a közösséggel, annak otthonában töltik.

A testületiségnek a közösségnél egy fokkal magasabb szintjét Lofland és Richardson *alakulat*nak (corps) nevezte, amely már minden materiális és érzelmi igényt kielégít, vagyis nemcsak jövedelemelőállító lehetőséget biztosít a közösségnek, hanem lakást, élelmet is. A Magyarországon is létező Egyesítő Egyház mozgékony adománygyűjtő csoportjait²⁵ lehet példaként említeni, bár hazánkban az Egyesítő Egyház nem igazán alkalmazta ezt a módszert. Külföldön, elsősorban az Egyesült Államokban az ember könnyen belebotolhatott olyan „moonistákba”, akik valami apróságért – egy pohár üdítő, egy gyertya vagy néhány szál virág stb. – komolyabb adományt kértek. Hasonló a helyzet a testületiség legmagasabb fokát képviselő *telepek, kolóniák* esetében is, bár van egy jelentős különbség. Amíg az alakulatok tagjai nem tekintették helyzetüket kielégítőnek, megfelelőnek, de a magasabb cél érdekében ideiglenesen eltűrték azt, a kolóniák tagjai ideálisnak tartották azt. A magyarországi kolóniák közül legismertebb a Krisna-tudatúak telepe Somogyvámos közelében, de ilyen formában élnek a Children of God utódjaként működő Család és a már többször említett Dunaföldvári szekta tagjai is.

Az új vallási entitások csoportosítására a legösszetettebb rendszert James Beckford (1985) alkotta meg, aki tipológiáját kifejezetten az ilyen entitások által előidézett konfliktusok vizsgálata céljából hozta létre. Ennek sajátossága az, hogy nemcsak a vallási entitás más csoportokhoz, szervezetekhez, intézményekhez, valamint az adott társadalom értékeihez való viszo-

---

²⁴ Vö. a szektás, kultikus, egyházas, denominációs beállítottság tárgyalásakor említett lehetőséggel, miszerint például az egyes, egyébként szektának nem gondolt entitásokon belül is lehetnek olyan egyének, akiknél a szektás beállítottság – többek közt – a kommunális életvitel formájában is megnyilvánulhat.

²⁵ Mobile Fundraising Teams. Richardson és Lofland az alakulatra még felhossa példaként a hazánkban ismeretlen és Richardson (1988: 4) által is csak pszeudonim – Christ Communal Organizatio (CCO) – megjelölésű csoportot, melynek tagjai idényjellegű mezőgazdasági munkát, például almaszedést vállaltak.

nyát, azaz külső kapcsolatait vizsgálja, hanem az entitás tagjainak egymáshoz, illetve a nem tagokhoz fűződő kapcsolatát is figyelembe veszi. Első ránézésre ezt csoportosíthatnánk úgyis, hogy az entitás benső és külső kapcsolatainak különböző formáit írja le Beckford, de amint látni fogjuk, a belső kapcsolatok nemcsak a tényleges tagság egymáshoz való kapcsolatára szorítkoznak. Ezek szerint a belső kapcsolati típusoknak öt formája lehetséges, de ezek közül csupán három vonatkozik a valódi tagságra. A tipológia az entitás tagjai közti kapcsolat jellegén és erősségén alapul. Az első típust Beckford is a Bird féle csoportosításból már ismert *vakbuzgó, fanatikus rajongó* (devotee) névre kereszteli. Az ilyen típusú csoportok tagjai kizárólagosan a csoportban, annak tagjaival élnek, a másokkal való kapcsolataikat minimalizálják. Ez természetesen leszűkíti azok körét, akik potenciális házastársként, illetve később gyermekeik barátaiként szóba jöhetnek. A rajongók gyakorlatilag életüket minden tekintetben alávetik egy tekintéllyel rendelkező személynek vagy entitásnak. Példaként a hazánkban is működő Krisna-tudatúak, az Egyesítő Egyház vagy a Család jöhet szóba.

A benső kapcsolatok következő – Beckford sorrendjében harmadik, de a közérthetőség kedvéért előrevett – típusa a *kliens*, aki mintegy szerződéses alapon él az entitás által ajánlott oktatási, terápiái stb. lehetőségekkel, anélkül, hogy ez determináló hatással lenne az egyén személyes kapcsolataira. Ebben a típusban nem az egyén elkötelezettsége kérdőjeleződik meg, hanem arra utal, hogy vallását anélkül is igen komolyan gyakorolhatja, hogy társadalmi élete csak az entitás tagjaival való kapcsolatra korlátozódna. Hazánkban is létező ilyen típusú entitás a Szciantológia Egyház. A benső kapcsolatok – eredeti sorrendben – második típusa a mester vagy *szakértő* (adept), akinél kapcsolatainak jelentős részét az entitás tagjai kötik le, de nem kizárólagosan. Más szóval, az ilyen tag az entitástól való függőségében valahol a rajongó és kliens között helyezkedik el. Egyes kutatások azonban rámutatnak arra, hogy a kliens típusú tagsággal rendelkező csoportok sem nélkülözik szükségszerűen azokat az eszközöket, amelyekkel a vezetőség a rajongókhoz vagy a szakértőkhöz hasonló mérvű elkötelezettséget érjenek el. Így például hazánkban is létezik a Szciantológia Egyházon belül a nagyon elkötelezett tagokból álló, már említett *sea-org* szervezet. A különbségtételnek az ad mégis jelentőséget, hogy a Beckford által vizsgált konfliktusokban ezek az esetek többségében csak árnyalatnyi különbségek eltérő kimenetelt eredményeztek.

A belső kapcsolatok következő, valójában már nem valódi tagságot jelző típusa a *pártfogó* vagy *patrónus*, aki általában nincs jelen a vallási entitás szertartásain és összejövetelein, s aki nem is jogosult a különféle, főleg vezetői pozíciók betöltésére. A patrónus azonban erkölcsi, anyagi támogatá-

sával, különféle szolgálataival és tanácsaival segítheti az entitást. A patrónus felett az entitásnak természetesen nincs hatalma, a kettő kapcsolata inkább kölcsönös tiszteleten és megfelelésen alapul. A nyugati féltekén a Krisnátudatúaknak van jelentős pártfogói hálózata, mely főleg a bevándorolt hindu lakosságból kerül ki. De ide sorolandók nemcsak a tagok szülei, rokonai, ökumenikus kapcsolatokat ápoló más vallások tisztségviselői, hanem az entitással a semlegességnél valamilyen téren közelebbi viszonyt tartó kutatók is. Hazánkban példa erre az Egyesítő Egyház egyik frontszervezete, a *Professzorok Világbéke Akadémiája*²⁶ (PWPA). A nem tényleges tagsági, de mégis a „belső kapcsolatokhoz” sorolandó – utolsó – típus az *apostáták* csoportja, akiknek potenciális szerepét a texasi Wacóban lezajlott tragikus kimenetelű konfliktus óta nem lehet említés nélkül hagyni és alábecsülni.²⁷

A vallási entitások külső kapcsolatainak tipologizálását Beckford azokra a módozatokra alapozza, amelyekkel az NRM-ek a külvilág különféle intézményeihez és szervezeteihez viszonyulnak, s ahogy adott esetben velük kapcsolatot tartanak. Ezek alapján megkülönbözteti a *menedékhely* (refuge, retreat) típusú közösségeket az új életre keltő feltámasztóktól, *revitalizálóktól* (revitalization) és a *mentesítőktől*, feloldóktól (release). A legelső típusra a gonosztól való menekülési szándékból adódó, világtól, kívülállóktól való elzárkózottság a jellemző. A világot nem akarják jobbá tenni, önmagukra sem akarják a figyelmet felhívni, támogatást nem igényelnek, szükségleteik kielégítésében megpróbálnak önellátók lenni. Sikerességüket nem számbeli gyarapodásban vagy gazdasági prosperitással mérik. Hazánkban a legmegfelelőbb példa a menedékhely típusú entitásra a már többször említett Duna-földvári szekta, de ahogy Beckford megjegyzi (1985:86–87), a hazánkban ugyancsak jelenlévő Krisnátudatúaknak és a Család elődjének, a Children of God nevű csoportnak is voltak erre a típusra jellemző periódusai.

A menedékhely típusú csoportok akár észrevétlenül is működhetnek, ha gyakorlatukban nem váltogatnák a menedékhely és revitalizáló típust. Ez

---

²⁶ A *Heti Világ Gazdaság* (2000. nov. 25. p. 108) értesülése szerint a PWPA-nak a magyar származású Wigner Jenő atomtudós is tagja. Zahora Attila, az Egyesítő Egyház magyarországi sajtószóvivője személyes kommunikáció útján azonban azt nyilatkozta, hogy a magyar PWPA gyakorlatilag nem folytat semmilyen érdemi tevékenységet.

²⁷ Vö. például a „Disgranted Apostates” alcímet viselő részt Wright (1995:83–86) könyvének negyedik fejezetében. Természetesen az apostáták kapcsolata volt vallási entitásukkal igen változó lehet, amely adott esetben akár az entitás változásához is vezethet (Bromley 1998). Szerencsére Magyarországon még nem volt olyan tragikus kimenetelű, NRM-ekkel kapcsolatos eset, amelyben az apostáták szerepet kaphattak volna.

utóbbiak, szöges ellentétben a menedékhely-szerű csoportokkal, azon fáradoznak, hogy a világot saját hitrendszerükön alapuló értékrendszerük szerint átalakítsák, jobbá tegyék. Kényes egyensúlyozást jelent ez az entitás számára, hisz nagyon meg kell fontolnia, hogy mikor konfrontálódjon, és mikor kössön kompromisszumot a befogadó társadalommal.²⁸ A már említett Krisna-tudatúak és a Család tagjain kívül hazánkban ilyen típusú entitásban dolgoznak még az Egyesítő Egyház tagjai is. Beckford szerint (1985: 87) e típus egyik megvalósulási formája a társadalmon belül létesített, a világi intézményekkel párhuzamosan, vallásos alapokon működő ugyanolyan intézmények hálózata, amelyet a szakirodalom a Hollandiában működő „két-oszlop” (pillar) néven ismertetett. Természetesen Magyarországon a szocializmus korszakában ez gyakorlatilag elképzelhetetlen volt, s az 1990 óta eltelt idő sem volt elegendő ilyen „pillar” kialakítására.

Végezetül a mentesítő típusú entitások arra fókuszálnak, illetve azt tanítják tagjaiknak, hogy a világ káros hatásaitól hogyan mentesíthetik magukat időről időre, illetve egyszer s mindenkorra, hogy aztán megvalósíthassák és kiteljesíthessék teljes potenciáljukat. Elméletileg az ilyen típusú entitások okoznak legkevesebb konfliktust a külvilággal, hisz tagjaiknak nem az ellen, hanem annak jelenlegi formájában élve és dolgozva kínálnak beteljesülést. Csakhogy az ilyen mozgalmak, illetve tagságuk nagyon könnyen kooptálódhatnak (?), amely aztán a mozgalom módosulásához, sérüléséhez vezethet. Hazánkban is jelenlévő példaként ide is a Szciantológia Egyházat lehet megemlítenünk. Maga Beckford is megjegyzi, hogy nincs igazán tiszta entitás, amely csak az egyik vagy a másik típust testesítené meg. Más szóval, az egyes entitások – leginkább időbeni átalakulásuk, fejlődésük következtében – többféle típusra is például szolgálhatnak.

Összegzés

A klasszikusnak nevezhető egyház–szekta tipológiából kiindulva először azt elemeztem, hogy a Weber és Troeltsch nevével fémjelzett tipológia, illetve azok kiegészítései, módosításai mennyiben, milyen mértékben alkalmazhatók a magyar vallási entitásokra. Ezt követően az NRM-ekre kialakított négyféle tipologizálási rendszerrel tettem ugyanezt. Amint láttuk, ezek a tipológiák nem ideáltípusokra épültek, hanem csak egy-két jellemző tulajdonságra, s leginkább azokat az entitásokat említették, amelyek a hatvanas-

---

²⁸ Beckford a revitalizáló típusú entitásokat a fejlett demokráciákban működő legkülönbözőbb civil szervezetekhez hasonlítja.

hetvenes években a nyugati társadalmakkal konfrontálódtak. Ennek következtében az eltérő tulajdonságokra épülő tipológiákban gyakran jelennek meg példáulként ugyanazok az NRM-ek. Nemzetközi elterjedtségük miatt ugyanezek hazánkban is többször szerepelnek egy-egy típus megtestesítőjeként. A magyar helyzetet elemző kutató számára tehát többféle kategorizációs rendszer is rendelkezésre áll, de megfelelő alkalmazásukhoz nemcsak a kutatási kérdéshez, problémához való helyes kiválasztás az előfeltétel, hanem elengedhetetlen a magyar történelmi, politikai és kulturális környezet ismerete is. Ezek tárgyalása azonban már más fejezetek feladata.

Irodalom

- Barker, Eileen 1997 „But Who’s Going to Win? National and Minority Religions in Post-Communist Society” Pp. 25–62 in Borowik, I.–Babinski, G. (eds.) *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*. Kraków: Nomos
- Becker, Howard 1932 *Systematic Sociology on the Basis of the Beziehungslehre and Gebildelehre of Leopold Van Wiese*. New York: Wiley
- Beckford, James 1985 *Cult Controversies: The Societal Response to the New Religious Movements*. London: Tavistock
- Bizeul, Yves 1995 *Christliche Sekten und religiöse Bewegungen in der Südlichen Hemisphere. Eine Literaturstudie* (Wissenschaftliche Arbeitsgruppe für weltkirchliche Aufgaben der Deutschen Bischofskonferenz: Projekte 1) Bonn
- Bromley, David G. (szerk.) *The Politics of Religious Apostasy: The Role of Apostates in the Transformation of Religious Movements*. Westport CT, London: Praeger
- Christensen, Dorthe Refslund 2002 „Church of Scientology” Volume 1. Pp. 331–333 in Melton, G. – Baumann, M. (eds.) *Religions of the World. A Comprehensive Encyclopedia of Beliefs and Practices*. ABC-CLIO
- Chryssides, Georg D. 1999 *Exploring New Religions*. London and New York: Cassell
- Gergely, Jenő 1985 *A Katolikus Egyház Magyarországon 1944–1971*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- Kamarás, István. d.n. *Kis magyar religiográfia*. Pannónia Könyvek
- Központi Statisztikai Hivatal 2002 *Népszámlálás 2001. 5. Vallás, felekezet*. Budapest
- McGuire, Meredith, B. 1997 *Religion: The Social Context*. (4th ed.). Belmont, California: Wadsworth

- Miklós, Imre 1987 *Az állam és az egyházak kapcsolatáról*. Díszkiadás
- Mukunda (Goswami) 1995 „NRM is Four-letter Word: The Language of Oppression” *ISKCON Communications Journal* 3. 2 (December): 73–75
- Niebuhr, H. R. 1957 *The Social Sources of Denominationalism*. Cleveland: World Publishing Co. (első kiadás 1929)
- Richardson, James T. 1988 *Money and Power in the New Religions*. New York: Edwin Mellen Press
- Robbins, Thomas 1988 *Cults, Converts and Charisma*. Newbury Park: Sage
- Schanda, Balázs (ed.) 2002 *Legislation on Church-State Relations in Hungary*. Budapest: Ministry of Cultural Heritage
- Shupe, Anson D. – Bromley, David G. 1980 *The New Vigilantes: Deprogrammers, Anti-Cultists and the New Religions*. Beverly Hills: Sage
- Szalai, András 2001 *Jehova és a szervezet*. Budapest: Apológia Kutatóközpont
- Tomka, Miklós 1996 „A vallásszociológia új útjai” *Replika* 21–22 (május): 163–171
- 1997 „Katolikusok a magyar társadalomban” Pp. 115–148 in Özséb Horányi (szerk.) *Az egyház mozgástereiről a mai Magyarországon*. Budapest: Vigilia
- 2000 „Felekezeti különbségek a közvéleményben” Pp. 32–52 in Szabó, L.–Tomka, M.–Horváth, P. (szerk.) ... *és akik mást hisznek? Hívek és egyházak egymásról*. Budapest: Balassi Kiadó
- Török, Péter 2003a „New Religious Movements in the Hungarian Census of 2001.” Paper presented at the ISORECEA Conference, December 11–14, 2003, Lviv (Ukraine).
- 2003b „Tézisek a kisebb egyházakról a vezetőikkel folytatott félstrukturált interjúk adatai alapján” Beszámoló a Vallásszociológiai Társaság 2003. január 30-i ülésén, Piliscsaba
- Troeltsch, Ernst 1960 *The Social Teaching of the Christian Churches*. Vols. 1 and 2. Trans. by O. Wyon. New York: Harper & Row (első kiadás 1931)
- Wallis, Roy 1984 *The Elementary Forms of the New Religious Life*. London: Routledge and Kegan Paul
- Weber, Max 1963 *The Sociology of Religion*. Trans. by Ephraim Fischhoff. Boston: Beacon Press
- Wilson, Bryan 1993 „Historical Lessons in the Study of Sects and Cults.” Pp. 53–73 in Bromley, David G.–Hadden, Jeffrey (eds.) *Religion and the Social Order, Volume 3A. The Handbook on Cults and Sects in America*. Greenwich CT & London

Wright, Stuart A. 1995 *Armageddon in Waco: Critical Perspectives on the Branch Davidian Conflict*. Chicago: University of Chicago Press
Yinger, Milton 1970 *The Scientific Study of Religion*. New York: Macmillan